

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ СХИЛЬНІ ДО ФІЗИЧНОГО НАСИЛЛЯ

Орос Олександра Богданівна,
м.Ужгород

У статті аналізуються соціально-демографічної особливості неповнолітніх, які схильні до фізичного насилля. Виокремлено соціальні умови що сприяють залученню неповнолітніх у ситуації застосування фізичної сили. Проаналізовано особливості сім'ї та умов проживання неповнолітніх, що схильні до фізичного насилля. З'ясовано, що значна частина неповнолітніх, які схильні до фізичного насилля, обмежені у спілкуванні: зростають, переважно, у сім'ї робітників, проживають у власному будинку та обмежують вільний час розвагами з друзями, які реалізуються, здебільшого, на вулиці.

Ключові слова: фізичне насильство, ситуація використання сили проти інших осіб, неповнолітні.

Фізичне насилля у середовищі неповнолітніх як вид девіантної поведінки – надзвичайно актуальна тема для соціологічного дослідження. Рівень проявів фізичного насилля у неповнолітніх виявляється досить високим. За результатами нашого дослідження 14% неповнолітніх постійно чи кілька разів на тиждень потрапляють у ситуацію застосування фізичної сили. Значна кількість неповнолітніх може вважатися залученої до ситуації використання фізичної сили проти інших осіб тими соціальними умовами, в яких вони перебувають. Це, перш за все, характер відношень із батьками та з соціальним середовищем за місцем їх проживання.

Високий рівень залучення неповнолітніх у ситуацію застосування сили проти інших осіб та постійність впливу соціальних умов утворюють з підлітків певні групи із відносно сталими демографічними характеристиками. Отже знання соціально-демографічних характеристик неповнолітніх, що тяжіють до ситуації використання фізичної сили проти інших осіб стають важливим моментом розуміння механізму залучення неповнолітніх у подібні ситуації. Результатом отримання соціально-демографічних характеристик неповнолітніх із високим рівнем демонстрування фізичної сили може стати можливість з'ясувати які соціальні фактори провокують чи є супутніми схильності до фізичного насилля відносно інших осіб при вирішенні конфліктних ситуацій чи в якості інструменту задоволення потреб. Важливо з'ясувати що спонукає неповнолітнього до частих проявів фізичного насилля, відповідно варто зосередити увагу на причинах застосування фізичної сили, дізнатись про інтереси неповнолітнього, особливості сім'ї та умов проживання.

Мета статті – проаналізувати особливості соціально-демографічних характеристик неповнолітніх, що схильні до фізичного насилля проти інших осіб. Наближення до мети вимагає вирішення наступних завдань:

1. Описати соціальні умови, що сприяють залученню неповнолітніх у ситуації застосування фізичної сили проти інших осіб.

2. Проаналізувати особливості сім'ї та умов проживання неповнолітніх, які схильні до фізичного насилля.

3. З'ясувати взаємозв'язок між залученням неповнолітніх у ситуації використання фізичної сили проти інших осіб та рівнем їх соціальної компетентності.

З метою дослідження особливостей проявів фізичного насилля у неповнолітніх у 2009 році нами проведено соціологічне опитування на основі випадкової багатовибірної гніздової вибірки. Опитування проведено: в містах Ужгород, Мукачево; в селах Білки (Іршавського району), Нанково (Хустського району), Червоне (Мукачівського району). Розмір вибіркової сукупності 363 школярі дев'ятого, десятого, одинадцятого класів ЗОШ Закарпаття. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1 до 0,5 становлять 2,55-2,63 відсотка. Рівень досягнення респондентів 93,5%.

У неповнолітніх правопорушників інтереси мають свою

специфіку, яка полягає у протиріччі, наявності викривлених інтересів, у нестійкості рівноваги між нормальними здоровими інтересами та викривленими. У підлітків, які тривалий час були під негативним впливом, неодноразово проявляли безкарні дії, може виникнути інтерес до антисоціальних діянь. При цьому їх приваблює не результат скоєного, а вражаючий уяву процес. Доведено, що у неповнолітніх правопорушників низький інтерес до навчання [1, с.28]. Хоча високий освітній рівень не гарантує просоціальної поведінки, все ж поряд із соціально-емоційним, соціально-пізнавальний компонент займає вагоме місце у структурі соціальної компетентності. Причому освіта є важливим елементом соціального статусу, що значною мірою впливає на якість соціального самопочуття неповнолітнього. Освітній рівень також впливає на мотиваційну сферу та комунікативні навички, частково визначає стереотип поведінки у конфліктних ситуаціях. Дані нашого дослідження дають можливість проаналізувати зв'язок успішності неповнолітніх з основних предметів у школі та рівнем проявів фізичного насилля. Встановлено прямий зв'язок між частотою проявів фізичного насилля у неповнолітніх та їх успішністю з української мови ($r=0,148$; $p<0,01$). Для неповнолітніх, у яких рівень проявів фізичного насилля є високим характерний низький рівень знань з української мови. Частина респондентів, яка вказала, що брала участь у застосуванні фізичної сили проти інших осіб кілька разів на тиждень за минулий навчальний рік одержала досить низькі бали: 4 бали одержали – 7,7% учнів, 6 балів одержали 15,4% неповнолітніх, рівень знань, що оцінили 7 балів вказали також 15,4%. 8,3% неповнолітніх, що постійно контактують із сферою фізичного насилля за минулий навчальний рік з української мови одержали 5 балів, 20,8% одержали 7 балів.

Неповнолітні схильні до фізичного насильства також демонструють низький рівень знань із математики. Встановлено також наявність зв'язку між якістю знань з алгебри та рівнем частоти проявів фізичного насилля у неповнолітніх, $r = 0,121$, $p<0,05$. Неповнолітні, які дуже рідко стикаються з фізичним насиллям здебільшого отримали з алгебри високі бали: 10 балів – 17,1%, 9 балів – 19,1%, трішки нижчий рівень знань з алгебри вказали учні, які контактували з сферою фізичного насилля кілька разів на місяць, здебільшого від 6 до 9 балів.

Неповнолітні, що приймали участь у застосуванні фізичної сили кілька разів на тиждень вказали, що рівень їхніх знань з алгебри за минулий рік оцінювався переважно кількістю балів меншою за 8, причому 4 бали одержали 14,8%. Надзвичайно низький рівень знань зафіксовано у неповнолітніх, які контактували із сферою фізичного насилля постійно, 2 бали – 8,3%.

Встановлено також наявність зв'язку між успішністю з геометрії та рівнем проявів фізичного насилля у неповнолітніх, $r = -0,139$, $p<0,01$. в даному випадку стан справ практично ідентичний до результатів, що отримані у попередньому випадку. Школярі у яких оцінки з геометрії вище 8 балів приймали участь чи спостерігали девіантну поведінку однолітків кілька разів на місяць або дуже рідко, неповнолітні із низькими балами – постійно або кілька разів на тиждень, причому постійно контактували із сферою насилля неповнолітні із дуже низькими балами – 1-2.

Дані дослідження, здійсненого сектором попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук (АПРН) України за запланованою тематикою дослідження "Кримінологічні основи запобігання злочинності", за темою "Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми" вказують на те, що неповнолітні злочинці, що скоїли злочини проти життя та здоров'я особи характеризуються не високим рівнем освіти. Неповну середню освіту мали 69% злочинців неповнолітніх, середню – 26,6%, початкову – 1,3%,

були неграмотними – 0,9% [2, с.37].

Дані нашого дослідження вимальовують схожу картину. Рівень домагань стосовно освіти у неповнолітніх, які постійно демонструють фізичне насилля є дуже низьким. По-перше, переважна більшість цих школярів, не відчуває потребу у подальшому навчанні або ж потреба у навчанні на рівні 10-40%. Значна частина 42,9% неповнолітніх, що не відчувають потреби у подальшому навчанні (0%), постійно демонструють фізичне насилля стосовно інших осіб. По-друге, неповнолітні схильні до фізичного насилля не планують вступати до вищого навчального, в основному, після закінчення школи вони прагнуть працювати (11,5%) та “інше” обрали 30% (причому значна кількість вказали, що сподіваються на заробітки закордоном, інша частина ще не визначилась). Неповнолітні, які дуже рідко стикаються з фізичним насиллям, прагнуть продовжити після школи навчання – 80%.

Виникаючи із потреб, інтереси не є копіюванням їх. Якщо потреба виражає необхідність, то інтерес – особистісне відношення до певної сфери діяльності.[1, с.26] Тому важливою є інформація не тільки про інтерес неповнолітніх до навчання, але і що цікавить їх взагалі, як вони проводять свій вільний час. Нас зацікавило також, чи є відмінність між вподобаннями неповнолітніх, які часто стикаються з фізичним насиллям та вподобаннями дітей з просоціальною поведінкою. Встановлено залежність між характером проведення вільного часу неповнолітніми та рівнем проявів у них фізичного насилля. Інтереси та вподобання неповнолітніх щодо проведення вільного часу суттєво відрізняються. Дані нашого дослідження показали, що неповнолітні, які свій вільний час присвячують навчанню, стикаються із сферою фізичного насилля дуже рідко, ця частка становить 77,5%, частка неповнолітніх, які часто демонструють фізичну силу – 2,5%. Неповнолітні із високим рівнем проявів фізичного насилля здебільшого проводять свій вільний час розважаючись з друзями, причому переважна більшість формулювала свої відповіді таким чином: “гуляли з друзями”, тобто ці неповнолітні проводять свій вільний час на вулиці. Можливо, це можна пояснити браком коштів у неповнолітніх. За даними досліджень щодо вчинення злочинів неповнолітніми проти життя та здоров'я особи, майже половина цих злочинів вчиняються неповнолітніми саме на вулиці: тут підлітки проводять більшість часу, їх спілкування, дозвілля пов'язані із вуличним способом життя [2, с.24].

Якість та можливості проведення вільного часу неповнолітніми, а також навчатися, (умови навчання, можливість придбати підручники, звернутися до репетитора) залежить значною мірою від матеріальних можливостей та бажання батьків (соціальний статус та культурно-освітній рівень батьків). На жаль, не встановлено значимого корелятивного зв'язку між рівнем проявів фізичного насилля неповнолітніми та професією їх батьків. Проте, ми виявили, що більшість батьків неповнолітніх, які постійно демонструють фізичну силу зайняті на робітничих професіях – 35%. Значна частина неповнолітніх, чий батько підприємець, проявляють фізичну силу дуже рідко – 22,7%.

Важливим елементом характеристики неповнолітнього є умови його проживання, що також може підказати, що стовхає дитину до постійного використання фізичної сили. Встановлено статистично значимий корелятивний зв'язок між умовами проживання неповнолітнього та частотою застосування фізичної сили – $r=0,174$ при $p<0,01$. Тобто умови проживання неповнолітнього обумовлюють рівень проявів фізичного насилля стосовно інших осіб, а саме: особи, що проживають у власному будинку демонструють фізичну силу значно частіше, ніж ті, хто проживає у квартирі. Серед неповнолітніх, які постійно демонструють фізичну силу – 86,4% проживають у власному будинку і тільки 13,5% у квартирі. Частина неповнолітніх, що дуже рідко стика-

ються із сферою насилля і проживає у власному будинку становить 58,4%, причому у квартирі проживає – 38%. Неповною буде характеристика неповнолітнього схильного до фізичного насилля, якщо и не розглянемо які ж, власне, причини застосування фізичної сили вказує саме ця категорія неповнолітніх? Результати нашого дослідження також виявили зв'язок між рівнем проявів фізичного насилля неповнолітніх та вказаними ними причинами ($r=-0,140$ при $p<0,05$). Неповнолітні, у яких рівень проявів фізичного насилля низький вказали причини, які є незалежними від учня, що потрапляє у ситуацію використання сили, і тому на нашу думку, є менш ганебними і дещо виправдують неповнолітнього. 13,6% неповнолітніх, які потрапляють у ситуацію застосування сили проти інших осіб дуже рідко, або кілька разів на тиждень зазначили, що основна причина застосування фізичної сили є захист, тобто самооборона, за таких обставин, на наш погляд, фізичне насилля може бути виправданим. Близько 55% учнів з аналогічним рівнем проявів фізичного насилля, головною причиною застосування фізичної сили вважають погане виховання та негативний вплив друзів.

Учні з високим рівнем проявів фізичного насилля, найчастіше вказують причини застосування фізичної сили, які є, на нашу думку, є ганебними і свідчать про дефіцит соціально-моральної компетентності. Близько 40% неповнолітніх, які опинилися у ситуації застосування сили проти інших осіб постійно або кілька разів на тиждень вказали, що основними причинами застосування фізичної сили є бажання самоствердитися. 13,5% учнів з таким же рівнем проявів фізичного насилля вважають головною причиною втягнення неповнолітніх в ситуацію застосування сили проти інших осіб вживання алкоголю, що є подвійним порушенням, причому не тільки соціальних норм, а і моральних правил. 23% неповнолітніх з високим рівнем проявів фізичного насилля вказали, що основна причина цього жорстокість, зневага, агресія. В даному випадку, метою застосування фізичного насилля є, на нашу думку, цілеспрямовано знущання, що виключає наявність у цієї категорії неповнолітніх високого рівня емпатичності чи моральної компетентності. Дослідження Баумгартнера та Алзакера також довели, що у неповнолітніх з високим рівнем проявів фізичного насилля спостерігається дефіцит соціальної компетентності, який слід все ж розуміти як дефіцит моральної мотивації, який на думку вчених виражається у низькому рівні емпатичності, у високому рівні захисту порушень моральних правил, а також у менш просоціальній та конструктивній поведінці [3].

Висновки. Отже, за даними нашого дослідження, неповнолітні, що схильні до фізичного насилля демонструють низький рівень успішності з провідних шкільних предметів. Це пояснюється тим, що ця категорія неповнолітніх не планують після закінчення школи продовжувати навчання та не відчувають потреби у подальшому навчанні. Інтереси цієї частини неповнолітніх обмежуються, в основному, розвагами з друзями, які реалізуються здебільшого на вулиці. Саме ці елементи можна віднести до комплексу умов, що сприяють залученню неповнолітніх до сфери фізичного насилля. Щодо особливостей сім'ї неповнолітніх, які часто демонструють фізичну силу та умов проживання, то нам вдалося з'ясувати, що значна частина цих дітей зростає в сім'ї робітника, проживає у власному будинку, проте слід зазначити, що зв'язку між рівнем проявів фізично сили неповнолітніми та проживанням у сільській чи міській місцевості не встановлено. Так неповнолітні, з високим рівнем проявів фізичного насилля переважно зазначили причини застосування ними фізичної сили: бажання самоствердитися та вживання алкоголю, що свідчать про дефіцит соціально-моральної компетентності та як наслідок про низький рівень соціальної компетентності, тобто низький рівень соціальної компетентності обумовлює високий рівень проявів фізичного насилля.

Література та джерела

1. Тузов А.П. Мотивація противоправного поведения несовершеннолетних / Анатолий Павлович Тузов. – К.: Вища школа, 1982. – 182 с.
2. Криминологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми/ [Голіна В.В., Ємельянов В.П., Лукашевич С.Ю., Самойлова О.М., Колодяжний М.Г.]; За заг. ред. чл.-кор. АПРН України В.В.Голіни. – Х.: Кроссруд, 2007. –

156 с.

3. Malti T. Soziale Kompetenz bei Kindern und Jugendlichen / T.Malti, S.Perren. – Stuttgart: Kohlhammer, 2008. – 280 S.

В статье анализируются социально-демографические особенности несовершеннолетних склонных к физическому насилию. Выделены социальные условия, которые способствуют приобщению несовершеннолетних к ситуациям применения физической силы. Анализируются особенности семьи и условий проживания несовершеннолетних, склонных к физическому насилию. Установлено, что значительная часть несовершеннолетних, которые склонны к физическому насилию, ограниченные в общении: растут, преимущественно, в рабочих семьях, проживают в собственном доме и ограничивают свободное времяпровождение развлечениями с друзьями, которые реализуются, по большей части, на улице.

Ключевые слова: физическое насилие, ситуация использования силы против других лиц, несовершеннолетние.

The author of the article has analysed to socially-demographic features of minors inclined to physical violence. Social conditions that cause involving underage in situations of using physical abuse have been defined. Peculiarities and conditions of underage that are capable of physical abuse had been analysed. It has found out, that considerable part of minor inclined to physical violence, experience lack in communication: grow in a family of workers, live in an own house and limit spare time, mainly, by entertaining with friends, realized mostly in the streets.

Keywords: physical violence, situation of the use of forces against other persons, minor.

УДК 371.671:5 (477.87)

АНАЛІЗ ПІДРУЧНИКІВ А.ВОЛОШИНА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Пайда Іван Іванович,
м.Ужгород

Статтю присвячено аналізу підручників А. Волошина для вивчення природничих дисциплін, зокрема фізики. Поява підручників з математики та фізики на українській мові була дуже актуальною, бо до 1919 року викладання цих предметів на Закарпатті велося лише на угорській мові. Одним із перших на Закарпатті, хто розпочав розробку та написання підручників українською мовою для вивчення природничих дисциплін був А.Волошин. Розкритті у статті зміст, структура та концептуальні засади підручників А.Волошина зокрема фізики, дають підстави стверджувати про врахування автором при написанні підручників індивідуально-психологічних особливостей та пізнавальних можливостей учнів, специфіку їх розвитку, а також, про можливість творчого використання цих підручників у сучасних умовах, а саме на уроках фізики, математики, хімії, народознавства та історії рідного краю.

Ключові слова: аналіз, структура, підручник з фізики, розділ з фізики, природничі дисципліни.

Постановка проблеми та її актуальність. У кінці ХІХ - поч. ХХ ст. в українській шкільній науці відбувалися якісні зміни в змісті й методиці викладання різних навчальних дисциплін і фізиці зокрема. Під впливом загальноєвропейського освітнього процесу школа прагнула до демократизації і гуманізації навчання, до використання рідної мови у навчальному процесі.

Варто додати, що розвиток української культури, і перш за все, рідної мови в школах Закарпаття був зумовлений не тільки скасуванням закону Апонія, що зобов'язував викладання предметів природничого циклу на угорській мові, а й соціальним замовленням, прагненням українців навчатися рідною мовою. Це в свою чергу стимулює розробку та написання відповідних підручників українською мовою. Як відмічають закарпатські науковці [2, 3, 5], причиною активності українців Західної України на той час були високий рівень соціальної, національної і політичної свідомості українства.

Слід відзначити, що аналогічною була ситуація з навчанням не тільки в школах Закарпаття, а й по всій Україні загалом [4].

Одним із перших на Закарпатті, хто розпочав розробку та написання підручників українською мовою для вивчення природничих дисциплін був А.Волошин. Будучи за фахом вчителем фізики та математики, він не міг не звернути увагу на те, що на Закарпатті українською мовою зовсім не видавалися підруч-

ки з таких важливих наук, як фізика, математика та хімія.

Аналіз основних досліджень і публікацій дає підстави для висновку, що тема, яка стала об'єктом для вивчення неодноразово досліджувалась багатьма авторами. Але більшість авторів досліджували діяльність А. Волошина загалом, охоплюючи всі сфери його життя. Серед основних праць варто відзначити: "Культурно – освітня діяльність А. Волошина" Ю. Балеги; "Августин Волошин – державний діяч, педагог – мислитель" Т. Беднаржова; "Концепція Августина Волошина про формування професії вчителя" В.Гомоная, В.Росула; "Короткий життєпис Августина Волошина" М. Вегеша, В.Туряниці; "Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті" П. Чучки; "Августин Волошин президент Карпатської України" А.Штефана; "Педагогічно - освітня діяльність А.Волошина" В.Туряниці.

І зовсім мало вивчено таку сторону його діяльності, як підготовку підручників з природничих дисциплін для горожанських і народних шкіл.

Отже, мета статті полягає у розкритті змісту підручників А.Волошина для горожанських і народних шкіл з природничих дисциплін, зокрема фізики, та концептуальних засад їх створення.

Важливою складовою діяльності А.Волошина було написання і видання підручників з природничих дисциплін. До них слід віднести підручники з математики, фізики та хімії.

Поява підручників з математики та фізики на українській мові була дуже актуальною в ті часи, бо до 1919 року викладання цих предметів на Закарпатті велося лише на угорській мові. Це було зумовлено наявністю закону Апонія (параграф № 20), який ділив навчальні предмети на патріотичні і непатріотичні. Патріотичні предмети зобов'язувалося викладати суто на угорській мові, а до патріотичних предметів відносили угорську мову та літературу, землеробство, історію, основи конституції, а також предмети природничого циклу.

Августин Волошин будучи за кваліфікацією вчителем математики та фізики, як ніхто інший відчував потребу та важливість шкільних підручників з математики, фізики та хімії, написаних рідною мовою.

Створюючи ці підручники, він ставить собі за мету зробити викладання математики, фізики та хімії більш доступним для дітей. За допомогою цих книг учні зможуть краще опанувати початкові знання з цих предметів на зрозумілій для них мові.

Так у 1924 році з'являється перше видання підручника